

# נגישות בהלכה במעבר מהלכה למעשה

אברהם כורסיה  
רב בבית אל

- א. מבוא
- ב. הגדרת הצורך בנגישות
- ג. כבוד הבריות
- ד. פריצת גדר / צביון ההלכה
- ה. התחשבות בדעת הציבור מול הדאגה לאדם הפרטי
- ו. לסיום

## א. מבוא

מסקר מהיר שנערך על ידי "עמותת נגישות ישראל" ב־40 בתי כנסת בעשר ערים ברחבי ישראל, נמצא כי 64% מבתי הכנסת אינם נגישים, ב־85% מבתי הכנסת אין נגישות פיזית לעזרת נשים, ב־93% מבתי הכנסת אין נגישות לבמת התפילה. כ־20% מהאוכלוסייה אינם יכולים להגיע ולהתפלל בבתי הכנסת עקב בעיית נגישות.

המודעות לנגישות לנכים עלתה מאוד בימינו הן בקרב הציבור הן בקרב הנכים. היום אדם מוגבל מעוניין ואף דורש להיות עצמאי כמה שיותר; הוא אינו רוצה שירימו אותו במדרגות לבית הכנסת או שידפדפו בעבורו בסידור, וגם אינו מוכן להישאר בבית ולהתפלל לבד. הנגישות נדרשת לא רק לנכים, אנשים המוגבלים בתנועתם, אלא גם לבעלי לקויות אחרות: ראייה, שמיעה, דיבור ולקויות נפשיות ושכליות. קיימים פתרונות רבים היכולים להוות עזר רב לאדם המוגבל.

דא עקא, פעמים רבות הנגשת המרחב הדתי לבעלי מוגבלויות מעלה

קשיים הן הלכתיים הן ציבוריים. לנגד עיני הפוסקים עומדת הדאגה וההתחשבות באדם המוגבל, אך גם עומד מולם החשש מפני פריצת גדרי ההלכה. עליהם לעסוק בשאלות כגון אם רצון לעצמאות מהווה סיבה להיתר, אם נכה נחשב לחולה, אם הפרט יכול לכפות זאת על הכלל ועוד. גם הצד הציבורי אינו פשוט. לפעמים יש לציבור חשש מפני שינויים או דברים שאינם מקובלים, ולפעמים הסיבה היא פשוט כספית - עלות כספית גבוהה של ההנגשה שלבטח תבוא על חשבון דברים אחרים שנועדו לכלל הציבור.

בתורה ובחז"ל ישנם מקורות רבים העוסקים בחשיבות החסד והדאגה לזולת. אך אף על פי ש"כח דהיתרא עדיף" (עירובין עב ע"ב), "דרכיה דרכי נועם" (משלי ג, יז) ו"גדול כבוד הבריות" (ברכות יט ע"ב), עדיין יש לשקול זאת מול עקרונות אחרים כמו חינוך הילדים בבית כנסת עם היתרי גרמא שונים או טענת מתפללים כי הם נפגעים מכך. כמוכן, קיים תמיד החשש מפני המדרון החלקלק - אם נתיר לאנשים בעלי מוגבלויות דברים מסוימים, עלולים להתיר זאת גם לאנשים שאינם זקוקים להיתר. השאלות רבות ומגוונות ונוגעות למגוון נושאים בכל תחומי ההלכה. חלק מהשאלות קשורות ליום השבת, כגון קלנועית לנכה, מסך לכבד ראייה, מצלמת וידאו לחרש, רמקול בבית הכנסת ועוד. חלקן נוגעות לכל יום, כגון שליח ציבור חרש או על כיסא גלגלים, עליית אילם לתורה וכד'.

ישנן גם שאלות כלליות יותר - האם ניתן לכוף את הציבור להנגיש בית כנסת או מבנה קהילתי אחר? האם ישנה חובה לקיים פעילויות במקומות נגישים? מה קורה כאשר מעוניינים לקיים שיעור או פעילות בבתים פרטיים שאינם נגישים?

כדי לענות על שאלות אלו ואחרות צריך ראשית כול להגדיר את הצורך מבחינה הלכתית ולנסות להתאים את הידע ההלכתי שמצוי בידינו למציאות החדשה-ישנה.

### ב. הגדרת הצורך בנגישות

בהלכה ישנן הלכות רבות לגבי חולים, אך הגדרת מעמדו של אדם בעל מוגבלות אינה ברורה כל כך. לגבי חולה שאין בו סכנה נפסק (שו"ע

או"ח שכח, יז) שמי שנפל למשכב או שיש לו כאבים עד שנחלש כל גופו ואפילו לא נפל למשכב, מותר לעשות לו רפואה באיסורי דרבנן בשינוי, ויש שהתירו אף מלאכות דאורייתא בשינוי.<sup>1</sup>

הגרש"ז אוירבך התיר שימוש בפתרון טכנולוגי בעגלת נכים חשמלית בשבת אם לא נעשה איסור דאורייתא בהסתמך על פסק השולחן ערוך; משמע שהתייחס לאדם בעל מוגבלות כאל חולה שאין בו סכנה. הרב דב ליאור כתב (במאמרו של הרב רוזן, תחומין לב, עמ' 49) לגבי היתר יציאה בעגלה ממונעת מחוץ לעירוב: "אפילו אם יש חולקים בדבר היות ומדובר באיסור דרבנן לגבי חולה נראה לענ"ד שאין להחמיר". בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קעו) התיר לנכה לטבול בישיבה כי "לכולי עלמא שעת הדחק כדיעבד".

עולה אפוא שניתן להגדיר אדם בעל מוגבלות כחולה שאין בו סכנה, ואת המציאות שהוא נמצא בה - כשעת הדחק.

### ג. כבוד הבריות

כלל ידוע ומפורסם כי "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה"<sup>2</sup>, ויש אף מקורות לכך שמצוות רבות בתורה מונחות לאור כלל זה.<sup>3</sup> אמנם בגמרא שם הובא כלל הפוך - "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'", ולכן כבר בגמרא, וכך נפסק ברמב"ם (הל' שבת כו, כג) צומצם

1 ילקוט יוסף שבת ד עמ' צד.

2 ברכות יט ע"ב: "תא שמע: גדול כבוד הבריות שדוחה [את] לא תעשה שבתורה. ואמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! - תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור. אחיכו עליה: לאו דלא תסור דאורייתא היא! אמר רב כהנא: גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה, כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, ומשום כבודו שרו רבנן".

3 "בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות מפני הירא ורך הלבב כשהוא חוזר יאמרו שמא בנה בית שמא נטע כרם שמא ארס אישה" (ספרי דברים כ, ג); "אמר רבן יוחנן בן זכאי בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו חמשה שה שהרכיבו על כתיפו ארבעה" (בבא קמא עט ע"ב); "ת"ר והתעלמת פעמים שאתה מתעלם... שהיה זקן ואינה לפי כבודו" (בבא מציעא ל ע"א); משך חכמה על פרשת אמור כתב שפרשת מומי הכהנים נועדה כדי שכוהן שאינו ראוי מידותית לעבודה במקדש יוכל להימנע מעבודה מפני שיחשבו שיש לו מום מסוים ולא יחשדו שיש לו פגם במידות. הפרשה נכתבה אפוא כדי לשמור על כבודו של הכהן.

הכלל שכבוד הבריות דוחה רק את לא תעשה של "לא תסור", ולמעשה כבוד הבריות דוחה רק מצוות דרבנן. בראשונים מבואר, וכך גם משמע מהגמרא (ברכות כ ע"ב), שכבוד הבריות דוחה אף מצוות דאורייתא בשב ואל תעשה.

מסתבר שכבוד הבריות הוא דבר המשתנה מדור לדור, דברים שברור הקודם לא התביישו בהם, ייתכן כי בימינו מתביישים בהם ואולי יש מקום להתירם. כך, כפי שבעבר התירו חז"ל לטלטל אבנים לבית הכיסא,<sup>4</sup> בימינו התירו לקרוע נייר בשינוי.<sup>5</sup> לכן אם בימינו לאדם בעל מוגבלות יש צער גדול להיעזר באחרים, ייתכן שנתיר לו איסורי דרבנן משום כבוד הבריות.

אמנם באחרונים אנו רואים שלא תמיד הקלו כל כך משום כבוד הבריות. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סי' צ) לא התיר אמירה לנוכרי כדי למנוע אי-נעימות, אך הציץ אליעזר (ח"ו סי' ו אות ג) התיר טלטול מוקצה (מכשיר שמיעה) משום צער וכבוד הבריות. כן התיר גם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' מא) לגבי מכשיר שמיעה אף שעובר על איסור מדרבנן כיוון שגדול כבוד הבריות.

ייתכן שההבדלים בפסיקה נובעים מהגדרת הצורך בעצמאות כדבר שיש בו פגיעה משמעותית בכבוד הבריות, ודבר זה משתנה ממצב למצב ומתקופה לתקופה.

#### ד. פריצת גדר / צביון ההלכה

החשש הקיים פעמים רבות במקרים כאלה הוא שהיתר לאדם מסוים בשעת הדחק עלול להפוך לנחלת הכלל, רבים עלולים לטעות ולחשוב שהיתר זה הוא לכתחילה ולכל אדם. נוסף על כך יש בעיה של "מראית עין" – לא כל אדם יודע שבמכשיר חשמלי מסוים יש התקן גרמא ויבואו להתיר

4 שבת פא ע"ב.

5 אמנם הרבר אינו מוסכם על כל הפוסקים, ראה לדוגמה שו"ת אור לציון ח"ב פ"מ אות ו האוסר לחתוך נייר לקינוח בשבת, אפילו בשינוי, כיון שיש לו עיקר מהתורה. כמו כן יש פוסקים הסוברים שאיסור מדברי קבלה אינו נדחה מפני כבוד הבריות (מכתם לדוד יו"ד סי' מו).

מכשירים דומים ללא התקן גרמא. גם אם נציב שלט למניעת מראית עין<sup>6</sup> עדיין קיים חשש לפריצת גדר ההלכה הקיים. צביון ההלכה מקבל משנה תוקף בהלכות שבת. בספרו "הלכה בימינו" (עמ' 151-153) כותב הרב יעקב אריאל:

זכתה השבת ליחס מיוחד בהלכה. חומרתה, תדירותה ומעמדה המועדף במערכת מצוות התורה (עד שאמרו שכל המחלל שבת בפרהסיא הריהו מומר לכל התורה כולה)... לא רק מצוות "שמור" קיימת בשבת... אלא אף מצוות "זכור" נאמרה עמה בנשימה אחת, שמשמעותה שמירת אוירתה המיוחדת של השבת ורוחה.

אכן, אנו מוצאים כי הפוסקים החמירו בכל הקשור לשבת. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב סי' קיד) דן באישה שאינה יכולה ללכת בלי עגלה במקום שאין עירוב. בהתחלה אסר משום עובדא דחול וזילותא דשבת, ובסוף התיר רק מפני שזה כמנעל שלה כיוון שגם בביתה אינה יכולה ללכת ללא העגלה. אמנם בשמירת שבת כהלכתה (מהדורא ג פרק לד הערה קה) כתב בשם הרב אירבך לגבי העגלה: "מנין לנו להחמיר מדעתנו ולומר דאסור ומסתבר דגם זילותא ליתא בכהאי גוונא".

ובעצם, גם אם בהגדרות ה"יבשות" ניתן להקל ולהתיר, ייתכן שנחשוש לפגיעה בכבוד השבת. לכן אם לדוגמה בבית הכנסת יש אדם הסובל מבעיות שמיעה והפתרון המוצע הוא להניח ליד החזן מיקרופון שיעבוד על שינוי זרם ויגביר את קולו של החזן, או אם יש בבית הכנסת אדם חרש המעוניין לראות היכן החזן נמצא בתפילה ומבקש להתקין מצלמה מעל ראשו של החזן והמסך יהיה על שולחנו של החרש, וכן בעוד דוגמאות רבות, גם אם מבחינה הלכתית "יבשה" ניתן להתיר דבר כזה, יש כאן חשש לפגיעה בצביון השבת.

6 במאמרו של הרב רוזן לגבי עגלת נכים ממונעת שבתית (תחומין לב עמ' 48) העיר שמשום כך יש להתקין שילוט בולט המציין כי מדובר בפיקוד שבת.

## ה. התחשבות בדעת הציבור מול הדאגה לאדם הפרטי

### 1. כבוד הציבור

לעתים ההלכה מתירה דבר מסוים, אך הציבור אינו מעוניין להתחשב בהיתר כיוון שלדעתו הדבר אינו מכובד, לדוגמה חזן על כיסא גלגלים או עלייה לתורה של אילם.

הרב עזרא בצרי כתב (תחומין ד עמ' 459) שאם יש היתר הלכתי, אין כוחו של הציבור גדול מכוח השכינה שמחלה על כבודה. אך הוא סייג את דבריו שאם קיים חשש למחלוקת, מוטב להימנע, אך שידעו שאינם נוהגים לפי ההלכה מפני שיכולים למחול על כבודם ויש לומר על זה "הלך כדרכי הקב"ה מה הוא רחום אף אתה היה רחום".

אמנם יוצא מדבריו שאם אין היתר הלכתי, "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה כנגד ה'". אך כמובן הדברים צריכים להיאמר בדרך ארץ.<sup>7</sup>

### 2. האם הציבור מחויב?

בשולחן ערוך (או"ח קנ, א) פסק על פי תוספתא בסוף בבא מציעא:

כופין בני העיר זה את זה לבנות בית הכנסת ולקנות להם תורה נביאים וכתובים.

ושם על דברי הטור כתב הב"ח:

בקהילות קטנות כל שכן דכופין זה את זה שילכו לבית הכנסת להתפלל בעשרה אם אין לו אונס.

לכאורה היה נראה שהוא הדין לכל אדם שאין ביכולתו לעלות לבית הכנסת ודורש להיות שותף במניין, שיוכל לכוף על כך שיעזרו לו להיות חלק מקהל המתפללים.

אך בשולחן ערוך (או"ח נה, כב) מבואר שמדובר רק על ימים נוראים ושאינן יכולים לכוף את הציבור לשכור בכסף אנשים למניין. אם כן, אי אפשר לכוף את הציבור לשאת בהוצאות. עוד מבואר שם ברמ"א על

7 כך גם שמעתי שפסק הרב שמואל אליהו, רבה של צפת, לגבי בעל קורא מבוגר שנדרף ממנו ריח לא טוב.

פי תשובת ריב"ש (סי' תקיח) שהחיוב למניין הוא רק כדי "שלא יתבטל התמיד" ולא מתוך דאגה פרטית לכל אדם למניין, ואי אפשר אפוא לכוף את הציבור לדאוג שכל אדם יוכל להשתתף בתפילה. יתרה מזאת, הציבור יכולים לטעון שמספיק שיעזרו לו לעלות לבית הכנסת בכל פעם גם אם הדבר אינו נוח לו. כמו כן הם יכולים לטעון שאדם שאינו יכול לגשת לבית הכנסת, מוגדר כאנוס ופטור ממניין. לכן קשה לקבוע שיש חובה על הציבור להנגיש את בית הכנסת. אך ברור לכול שהצורך בהנגשה אינו גרוע משאר גמילות חסדים שמחויב בה כל יהודי ובפרט כאשר יש בדבר עוגמת נפש גדולה לאדם שאינו יכול להשתתף בתפילה, ועל כגון זה נאמר "ומבשרך לא תתעלם" (ישעיהו נח, ז).

3. האם הציבור יכול למנוע מאדם שהשיג מימון להנגשה להנגיש?  
בשולחן ערוך (חו"מ קסא, ה) פסק:

דברים שאין דרך בני המקום לעשותם בחצרותיהם בכולם השותפין מעכבין זה על זה.<sup>8</sup>

הרב יצחק אבי רונס ("חובת ההנגשה לנכים", תחומין לד, עמ' 207) העלה שגם רצונו של אדם לא להיות תלוי באחרים נחשב לצער ועל כן אין למנוע ממנו להנגיש את המקום. הוא הוכיח זאת מהגמרא (בבא בתרא כב ע"ב) על רב יוסף שמקיזי דם עבדו על יד ביתו ומשכו למקום עורבים שהזיקו לתמרים. רב יוסף טען שהוא איסטניס וצער רב ולכן אין להם טענת חזקה כי בשבילו זה כבית הכיסא; משו"ת מהרשד"ם הכותב שגם בדבר שגורם פחד גדול אין חזקת תשמיש כי הדבר נכון גם בדבר שגורם צער לנפש; והתבסס על פסיקת הגרש"ז אורבך שאדם נכה מוגדר כחולה שאין בו סכנה. עוד הוסיף טעם של "כבוד הבריות": בגמרא (שם נז ע"ב) מפורש כי "בכל שותפין מעכבין זה את זה חוץ מן הכביסה", ולמד מכך מהר"ח

8 אמנם לדעת פוסקים רבים הדבר נכון רק אם השימוש ממעט את יכולתם ליהנות מחצרם. בפתחי חושן (ח"ה נזיקין טו, לג) כתב שגם שותף בודד יכול להתנגד להחלטת ועד אלא אם כן הדבר הוא צורך גדול כמבואר בשו"ע (חו"מ קסא, א). להרחבה עיין תחומין לד עמ' 207 הערות 3-4.

אור זרוע שזה בניין אב לכך שכל אחד מהשותפין רשאי להשתמש חרף מחאת שותפיו אם ההימנעות מהשימוש תוביל לפגיעה בכבודו. אמנם מהר"ח אור זרוע התיר רק שימוש ארעי, אך יש ראשונים<sup>9</sup> שהתירו אף תשיש קבוע בלי הסכמת השותפים.

### ו. לסיים

פסיקת הלכה חייבת להתבסס על גדרי ההלכה וכללי הפסיקה, אך ברקע קיימת רוח התורה המלאה בציוויים על דאגה והתחשבות בזולת - "ואהבת לרעך כמוך... זהו כלל גדול בתורה" (ירושלמי נדרים מא), "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז). רוח זו משפיעה גם על צדדי הפסיקה וגם על הדרישה מהציבור לנהוג בכבוד הדדי מתוך התחשבות ודאגה לזולת.

---

9 יד רמה על אתר ד"ה אמר ר' יוחנן.